

ШКОЛА С.М. БІБІКОВА ТА ЇЇ ВНЕСОК У ВИВЧЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена археологічній школі С.М. Бібікова та її внеску у розробку проблем вивчення та дослідження пам'яток трипільської культури.

The article is devoted to the Bibikov's archaeological school and its contribution to the development of Tripollian culture studies.

В сучасній історіографії часто зустрічається таке поняття як "школа Бібікова", або "наукова школа С.М. Бібікова". Це дуже добре, що пам'ятають внесок видатного дослідника у розвиток трипільознавства, але в той же час жодного разу не було спроби обґрунтувати та дати чітке визначення цьому явищу в даному напрямі досліджень. Визначення терміну "школа Бібікова" дозволить нам побачити особливості, що характеризують дану школу, виокремити її внесок у вивчення пам'яток трипільської культури та визначити як вона вплинула на історичну інтерпретацію даного археологічного феномену.

В публікаціях останніх років можна зустріти твердження, що до наукової школи С.М. Бібікова слід зарахувати майже всіх українських фахівців, які вивчають сьогодні трипільську культуру. Зарахувати можна, але, з точки зору історіографії – це не відповідає дійсності. На нашу думку, до наукової школи С.М. Бібікова можна зарахувати лише тих дослідників, наукова діяльність яких відповідає наступним критеріям:

- Наявний педагогічний аспект зв'язку "учитель – учень", але з врахуванням наступного визначення, що вчитель – це не той хто вчить, а той у якого вчаться. Саме таким вчителем був С.М. Бібіков.

- Предмет дослідження: трипільознавчі студії (історія ранніх землеробсько-скотарських племен в південно-східній Європі; житла ранньоземлеробських поселень на Дністрі; історія кам'яних серпів в Південно-Східній Європі; історія дослідження трипільських пам'яток на Середньому Подніпров'ї);

- Об'єкт дослідження: археологія та давня історія України (пам'ятки трипільської культури раннього етапу розвитку);

- Новаторський підхід до постановки та вирішення наукових проблем (глибокий аналіз археологічних джерел, залучення ретроспективного методу та використання методу палеоекономічних реконструкцій).

З-поміж чотирьох перерахованих критеріїв археологічної школи С.М. Бібікова, особливо оригінальним, насамперед, є новаторський підхід. Теоретична складова школи С.М. Бібікова сформувалася на противагу школи Т.С. Пассек. Представники цієї школи розглядали трипільське суспільство як матриархально-родове, що на пізньому етапі свого розвитку переходить до патріархально-родових відносин [6, с. 16]. Спираючись на розуміння різних шляхів господарського розвитку населення західної та східної півкулі, С.М. Бібіков спростував положення про матриархальний устрій трипільського суспільства та городній характер їх землеробства. Дослідник переконливо довів необхідність значних посівних площ, що суперечить визначенню трипільського землеробства як городнього. Крім того, спираючись на необхідність обробки великих посівних площ, С.М. Бібіков висунув гіпотезу про можливість використання великого рогатого скота в якості тягової сили [2, с. 52]. Таким чином, на думку дослідника, трипільське суспільство із раннього етапу свого розвитку було патріархальним. Згодом, нові знахідки – статуетки бичків в упряжі, ріг оленя, що інтерпретувався як рало, в сумі з палеоекономічним аналізом дозволило С.М. Бібікову зробити висновок про орний характер трипільського землеробс-

тва [2, с. 52]. Виходячи з цього, дослідник визначив трипільське суспільство як утворення відносно пізнє, що співвідноситься з розпадом первісних відносин [2, с. 59].

Безперечно, С.М. Бібіков був одним з найкращих фахівців-трипільознавців. Насамперед тому, що він поєднував в собі якості польового археолога, що займався розширенням загальної бази даних, та дослідника, який особливу увагу приділяв їх історичній інтерпретації. Він чудово "читав" стратиграфію пам'яток. Під час розчистки трипільських площадок безпомилково визначав будівельні залишки (фрагменти стін, обмазку зі стелі, плитки підлоги), забезпечуючи чітку фіксацію *in situ* цих деталей та інших знахідок [5, с. 36]. Саме С.М. Бібіков звернув увагу на аерофотознімки К.В. Шишкіна. Згодом цей метод почали застосовувати для дослідження поселень-гігантів трипільської культури. Таким чином, в основу нової методики було покладено поєднання даних аерофотозйомки та магнітної зйомки для отримання плану поселення.

Сьогодні цього поєднання практики та теорії бракує трипільознавству, що й зумовило появу низки статей присвячених С.М. Бібікову, його науковій школі та внеску у дослідження пам'яток трипільської культури [4, 5]. Наукові статті про наукову спадщину С.М. Бібікова важливі в багатьох аспектах. Вони показують процес поповнення джерелознавчої бази археологічних досліджень, поступове осмислення та шляхи удосконалення методів наукового використання джерел, таким чином передаючи наступним поколінням досвід роботи та науковий підхід, що був властивий С.М. Бібікову. Враховуючи культурно-історичні умови, в яких формувалися наукові інтереси С.М. Бібікова, можна визначити ширше коло факторів, що впливали на аналіз результатів досліджень. Крім того, важливо реконструювати процес становлення концепції історизму в археології, її розвитку в працях учнів та послідовників С.М. Бібікова.

Історія дослідження пам'яток трипільської культури достатньо вивчена, але проблема наукових шкіл в археології залишається недослідженою. Археологічній школі С.М. Бібікова та її внеску у розробку проблем вивчення трипільської культури окремі дослідження раніше не присвячувалися. С.М. Бібіков цілеспрямовано та поступово створював "трипільську" групу у відділі первісної археології Інституту археології АН УРСР. В 1959 р. у відділі почав працювати В.Г. Збенович. Згадуючи про С.М. Бібікова як про людину та вченого, В.Г. Збенович писав: "я вдячний долі за те, що багато років в мене був вчитель та старший друг, як Сергій Миколайович. Під його впливом мої наукові інтереси були пов'язані, здебільшого, з вивченням трипільської культури [5, с. 35]".

Фактично усі молоді трипільознавці Інституту археології АН УРСР у 60 – 70-х рр. XX ст. пройшли школу С.М. Бібікова, але офіційно його аспірантами (учнями) були лише М.М. Шмаглій та В.Г. Збенович. У своїй статті В.Г. Збенович згадує: "Інколи навчання проходило у неформальних умовах, вдома у Сергія Миколайовича, де можна було спокійно обговорювати будь-які трипільські (і не лише) проблеми, поговорити про нову археологічну літературу [5, с. 36]".

В процесі становлення та розвитку "археологічної школи С.М. Бібікова" важливу роль відіграла експедиція Інституту археології АН УРСР у Подніпров'ї. У 60-х рр. під його керівництвом в масштабних розкопках трипільського поселення біля с. Гребені брали участь молоді археологи: М.М. Шмаглій, В.Н. Гладилін, Б.Г. Збеневич, І.І. Мовчан, О.В. Цвек, С.В. Смирнов та ін. Про взаємовідносини С.М. Бібікова зі своїми учнями В.Г. Збеневич згадує так: "Зі своїми молодими колегами Сергій Миколайович розмовляв як рівний з рівним, не насаджаючи і не повчаючи нас. Він завжди охоче дивився матеріали наших розкопок, обговорював проблеми, що виникали, вказував на помилки і застерігав від передчасних висновків, давав слушні поради. Заохочував соматичність, він був задоволеним, якщо молодий археолог вступав з ним в дискусію [5, с. 36]." С.М. Бібіков довіряв студентам та випускникам Київського університету імені Тараса Шевченка розкопки трипільських об'єктів. Ось як пише про ті часи О.В. Цвек: "Під його керівництвом ці роботи стали справжньою школою вивчення пам'яток старовини. Ми вдячні долі, що вона звела нас з видатним вченим та непересічною людиною. Дякуючи Сергію Миколайовичу на все життя ми засвоїли методику розкопок археологічних об'єктів та історичну інтерпретацію отриманого матеріалу [9, с. 277]". Предметом наукових обговорень С.М. Бібікова з його учнями були чисельні знахідки на поселенні Гребені. Великий інтерес тоді викликала рогова оправа серпа та крем'яні вкладені. На основі матеріалів з розкопок поселення Гребені на Дніпрі [3, 131-136] С.М. Бібіков написав змістовну статтю про давні серпи [1, 3-24]. Підсумком трьох сезонів розкопок у Гребенях стали реконструкції домобудівництва, господарства, демографії та зв'язків трипільського населення Подніпров'я, що виходили за межі звичайних археологічних висновків.

В результаті було отримано дуже великий обсяг матеріалу, який ліг в основу палеоекономічних розробок С.М. Бібікова [4, с. 17-18]. Спираючись на аналіз стилізованих зооморфних зображень тварин, С.М. Бібіков припустив, що розписи мали культове походження. Згодом ці зображення, підкорившись несвідомим естетичним потребам, трансформувалися в орнамент або стали таким історико-культурним явищем як мода. Наповнити археологічні джерела історичним змістом та показати життя доісторичних людей С.М. Бібікову допоміг історіографічний аналіз праць В.В. Хвойки, Т.С. Пассек, а також дані з праць в галузі сільського господарства та етнографії.

Розкопки в Гребенях визначили напрями подальших досліджень учнів та послідовників С.М. Бібікова. О.В. Цвек писала: "Ми – учні Сергія Миколайовича завжди його пам'ятаємо та вдячні йому за все [9, с. 287]". Дослідниця розпочала планомірне вивчення цього регіону, зокрема питання регіонального поділу Трипілля на Західне та Східне, яке триває до сьогодні [7, 163-185; 8, с. 188-208]. Головне завдання багатолітніх пошуків О.В. Цвек полягало в тому, щоб чітко визначити відмінності керамічних комплексів пам'яток східної зони від західної, з'ясувати їх походження та зрозуміти чому С.М. Бібіков трипільські пам'ятки Подніпров'я називав "класичними". Незважаючи на нерівномірність дослідження Буго-Дніпровського регіону, дослідниця підняла питання об'єднання пам'яток у східно-трипільську культуру, показала її структуру, походження та особливості. При виокремленні східно-трипільської культури О.В. Цвек спиралася на спільність походження, ідеологічні уявлення, традиції у господарстві та виробництві, особливо керамічному. В межах східно-трипільської культури дослідниця виділила чотири локальні варіан-

ти. На її думку, в процесі свого розвитку культура не була єдиною та монолітною. Тобто кожен локальний варіант мав власну територію, характерні риси матеріальної та духовної культури, особливості розвитку. Територія Буго-Дніпровського межиріччя була заселена племенами східно-трипільської культури на середньому етапі розвитку. Особливістю цього періоду було поширення великих за розміром поселень (Веселий Кут, Гарбузин, Миропілля) та значне збільшення населення східно-трипільської культури [9, 285].

С.М. Бібікова вправно скеровував дослідження своїх учнів. У 1967 р. захищає своє дисертаційне дослідження В.Г. Збеневич. Про це він згадує так: "Сергій Миколайович буквально примусив мене подати заяву про вступ до заочної аспірантури (чому я всіляко опирався) пояснив, що як лаборанту мені не належить наукові відрадженьня до Одеси, Кишинева та Москви, що необхідні для роботи над дисертаційною темою про пам'ятники усаївського типу. Згодом, коли дисертація була підготовлена, він порадив захищати її не в Києві, а у Москві. На це пішло чимало часу, але захист був успішним [5, 36]".

Своїх учнів С.М. Бібіков не залишав без уваги і тоді, коли вони були вже цілком самостійними археологами. В.Г. Збеневич згадував: "під час роботи Середньодніпровської експедиції, ми кілька днів жили у Кам'янець-Подільському краєзнавчому музеї. Знайомлячись з фондами музею, я виявив там мідні сокири, безперечно, трипільські. Сергій Миколайович сказав: "Дуже цікава знахідка, копай далі". Я продовжив "розкоп" у музеях і у літературі, яка допомогла віднайти ще 12 сокир. П'ять з них, за допомогою Сергія Миколайовича були відправлені до Москви, де були піддані спектральному та металографічному аналізу. В результаті була написана стаття, за рекомендацією Сергія Миколайовича опублікована у провідному археологічному журналі країни [5, 37]".

Таким чином, наведені спогади учнів С.М. Бібікова демонструють турботу великого вченого про молоде покоління дослідників, бажання їх підтримати та своїм авторитетним словом посприяти розвитку археології. Це чудовий приклад надійного наукового колективу великих людей. В статті присвяченій науковій спадщині С.М. Бібікова, В.Г. Збеневич так оцінив його внесок в розвиток трипільознавства: "Він не пікувався про постійне збільшення переліку друкованих праць, але майже кожна його стаття була помітним внеском в трипільознавство, а єдина "трипільська" монографія стала і надовго залишиться настільною книгою археологів багатьох поколінь. Він не оточував себе аспірантами, але молоді археологи тягнулися до нього; не прагнув бути учасником всіх наукових форумів (у тому числі – і закордонних), але мав заслужений авторитет та користувався повагою в археологічному співтоваристві [5, 37]". В сучасному трипільознавстві бракує саме такого лідера як С.М. Бібіков, який би зміг згуртувати покоління молодих археологів.

Відстоюючи історичний напрям розвитку вітчизняної археології, С.М. Бібіков наголошував, що важливо застосовувати усі доступні види джерел, а не обмежувати дослідження лише археологічними джерелами. Після проведення нових археологічних досліджень його учнями було з'ясовано причини самотності, а також розкрито процес становлення та генезису історико-культурної спільності Кукутені-Трипілля.

1. Бибилов С.Н. Из истории каменных серпов на юго-востоке Европы // Советская археология. – 1962. – №3. – С. 20-21. 2. Бибилов С.Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья (Опыт изучения первобытной экономики) // Советская археология. – 1965. – №1. – С. 48-64. 3. Бібіков С.М., Шмаглій М.М. Трипільське поселення в с. Гребені (Роботи в зоні Канівської ГЕС) // Археологія. – 1964. – Т. 16. – С. 131-136. 4. Бурдо Н.Б. Внесок С.М. Бібікова у трипільську археологію

// Археологія. — №3. — 1996. — С. 14-20. 5. Збеневич В.Г. Трипольское наследие С.Н. Бибикова // С.Н. Бибикив и первобытная археология. — СПб: ИИМК РАН, 2009. — С. 35-37. 6. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений // МИА. — 1949. — №10. — 245 с. 7. Цвек Е.В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (К вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье) // Первобытная археология: поиски и находки. — Киев, 1980. — С. 163-185. 8. Цвек Е.В. Восточнотриполь-

ская культура и некоторые аспекты структуры Кукутено-Трипольской мегаобщины // Древние земледельцы Европы. — Киев: Корвин-Пресс, 2008. — С. 188-208. 9. Цвек Е.В., Мовчан И.И. Гребени на Днепре — поселение трипольской общности (исследователи и проблемы) // С.Н. Бибикив и первобытная археология. — СПб: ИИМК РАН, 2009. — С. 277-287.

Надійшла до редколегії 17.02.10

М. Філатов, асп. (Київ. ун-т)

ЕВОЛЮЦІЯ СПРИЙНЯТТЯ КНР В АМЕРИКАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ІСТЕБЛІШМЕНТІ: ВІД "СТРИМУВАННЯ ТА ІЗОЛЯЦІЇ" ДО "СТРАТЕГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ" (КІНЕЦЬ 1940-х – ПОЧАТОК 1980-х РОКІВ)

Запропонована стаття є спробою охарактеризувати дискусію в американському суспільстві й політичному істеблїшментї щодо "китайської політики" США.

The article is an attempt to characterize discussion in the American society and political establishment about the U. S. China policy.

Прискорене зростання економіки Китаю, а також світополітичного впливу цієї найнаселенішої країни світу поставило американських зовнішньополітичних стратегів перед потребою розробки нової міжнародної стратегії. Серед дослідників світу, зокрема поширюється теза про те, що потреба "урівноважити" Китай штовхнула Вашингтон на зближення з Москвою, досягнуте за рахунок визнання за останньою права на сферу інтересів на пострадянському просторі (обамівське "перезавантаження"). З огляду на вищезначене непересічний науковий інтерес становить вивчення історії американських концепцій політики щодо КНР з метою з'ясування закономірностей сприйняття Китаю американською політикоформуючою верствою. Характеризуючи попередню розробку досліджуваної теми, слід звернути увагу на праці С. Кеннеді, Дж. й Дж. Лілей, Р. Сінхи, В. Коена, К. Менгеса, Д. Перлмуттера, А. Нагорного й Б. Парканського, К. Картера, Г. Кіссінджера, В. Дікінсона та інших дослідників, в яких досліджується перебіг дискусій в США щодо відносин з КНР на окремих відрізках досліджуваного періоду [11, 12, 18, 6, 13, 15, 3, 4, 2, 5]. Погляди згаданих дослідників на американсько-китайські відносини також важливі для розуміння природи суспільно-політичної дискусії в Сполучених Штатах стосовно "китайської політики". Побіжно даної теми торкаються дослідники Р. Даллек, Б. Коралл, А. Боускерен, А.Д. Богатуров та ін. [8, 7, 20, 1]. Окремі події американсько-китайських відносин висвітлені в монографіях Е. Пілкінгтона, Дж. Хоффа та інших працях [16, 10, 9, 14, 21].

Китай наприкінці Другої світової війни привертав значну увагу Сполучених Штатів. Американські урядовці відводили Китаю під керівництвом Чан Кайши впливову роль у світових справах. На думку президента Ф. Рузвельта, гомінданівський Китай разом з СРСР, США та Великою Британією мав регулювати міжнародні відносини післявоєнному світі (так звана концепція чотирьох поліцейських).

Суспільно-політична дискусія в США щодо відносин з Китаєм до остаточного приходу комуністів до влади, акцентувала увагу на таких питаннях: яким є майбутнє Китаю після закінчення Другої світової війни, ставлення США до китайських комуністів, позиція Сполучених Штатів щодо перебігу громадянської війни в Китаї [4, р. 23].

Протягом громадянської війни в Китаї (1946 – 1949) американські дипломати робили спроби примирити націоналістів та комуністів задля єдності країни, хоча Вашингтон ідейно-політично був на боці Чан Кайші. Навернений у християнство Чан та його дружина, яка навчалася в одному з кращих американських університетів, були популярними фігурами в політичному естеблїшменті США й символізували той Китай, який американцям подобався найбільше [5, р. 13]. Під час трирі-

чного громадянського конфлікту Сполучені Штати надавали військову й економічну допомогу націоналістам: американські кораблі й авіація використовувались для транспортування солдат армії Чана. В декількох випадках морський флот США брав участь в сутичках з силами Народно-визвольної армії Китаю. Однак адміністрація Г. Трумена відмовилась відправити значну кількість солдат для допомоги Чан Кайші, хоча загальний обсяг американської допомоги націоналістам протягом 1946 – 1949 років, за оцінками сенатора Т. Конелі, дорівнював \$ 2 млрд. [5, р.26]

Влітку 1949 р. адміністрація Г. Трумена дала відповідь на обвинувачення республіканців в тому, що нібито демократи "програли" Китай. Держдепартамент видав у серпні 1949 р. "Білу книгу про американсько-китайські відносини" (обсягом 1054 с.), в якій всю відповідальність за поразку Чан Кайші було покладено на безглуздість націоналістів та нездатність останніх повернути довіру народу. Держсекретар Д. Ачесон заявив, що "єдиною відкритою альтернативою для Сполучених Штатів залишалась повномасштабна інтервенція на підтримку уряду, який втратив довіру власних солдат й власного народу [5, р. 8]."

В січні 1950 р. Г. Трумен заявив, що Сполучені Штати не будуть надавати режиму Чан Кайши підтримку для захисту Тайваню. Адміністрація Трумена тоді вважала справу Чан Кайши програюю, й не вірила в те, що гомінданівська адміністрація зможе втриматись на Формозі тривалий період. Проте початок Корейської війни в червні 1950 р. змусив Трумена згадати про старого американського союзника. Вступ КНР до війни на боці Північної Кореї в листопаді 1950 р. і подальша антагонізація США і КНР змичили американську підтримку Чан Кайші. Вашингтон й Тайпей підписали договір про спільну оборону 2 грудня 1954 р. 9 лютого 1955 р. конгрес надав президентові повноваження використовувати американські збройні сили для захисту Тайваню [5, р. 9], а уряд Чан Кайші зі свого боку гарантував США, що війська націоналістів не будуть атакувати материковий Китай без попередніх консультацій з американцями [5, р. 28].

Впродовж 1950-х років республіканці продовжували звинувачувати демократів у "програші Китаю". Балотуючись на посаду віце-президента у 1952 р., Річард Ніксон зазначив: "Китай би не став комуністичним, якби адміністрація Трумена мала твердість характеру [5, р. 9]." Одними з головних винуватців трагедії, на думку республіканців, були американські військові дипломати (Дж. Сьорвіс, Д. Петон Девіс та ін.), які у 1940-х роках рекомендували Вашингтону підтримувати діалог з китайськими комуністами. Натомість представники Демократичної й Республіканської партій, які брали участь в